

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРАСНОГРАДСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ
КОМУНАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ
«ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА
АКАДЕМІЯ» ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

ЩО ГОВОРЯТЬ ПРО НАС ДІАЛЕКТИ

Лінгвістична мандрівка

Сценарій інтерактивного заходу

Координатори:

Лариса ВЕРЕНИЧ, завідувач відділення, викладач української мови та літератури, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист Красноградського педагогічного фахового коледжу Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Марина ТРАКУН, викладач зарубіжної літератури, спеціаліст вищої категорії Красноградського педагогічного фахового коледжу Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Учасники: здобувачі освіти I, II курсу спеціальності Середня освіта (Технології)

Мета заходу:

- формування комунікативної компетентності, високої мовної культури;
- поглиблювати комунікативно-пізнавальні здібності здобувачів через збагачення мовлення діалектизмами, розвивати дослідницькі навички;
- виховання патріотичних почуттів молоді, відповідальності за націю, збереження літературного, культурно-мистецького надбання народу;
- виховання любові до своєї країни, її мови, культури, традицій та звичаїв, повагу до історичної спадщини українського народу
- популяризація сучасної української та зарубіжної літератури серед справжніх книгоманів та шанувальників мистецтва слова;
- презентація творчості українських та зарубіжних авторів.

Завдання:

- сприяти літературній освіченості української молоді;
- формувати національну свідомість здобувачів освіти, почуття патріотизму, гідності та гордості за свій рідний край, його традиції, мову;
- прищеплювати любов до рідної мови, поетичного українського слова;
- залучати здобувачів освіти до створення поетичних творів, виховувати повагу до мистецтва слова та шанобливе ставлення до книги;
- розвивати творчість здобувачів освіти, їх естетичний смак, креативне мислення, розвивати музичну пам'ять і кмітливість, інтелектуальну гнучкість;
- надавати актуальну інформацію про мовне розмаїття слова України;
- віншувати молодих авторів та створювати майданчик для власного творчого заходу;
- поповнювати «Банк талантів» обдарованих здобувачів освіти

Обладнання: презентація «Діалекти»

https://verenichlara.blogspot.com/p/blog-page_8.html, відеоролики «Чи потрібні діалекти», «Чи знаєте ви полтавські діалекти».

Перебіг заходу

*Діалекти – це ті ручай, що виповнюють
живлющою водою ріки літературних мов.*

Іван Дзюба

☐ **Вправа «Усміхніться»**

Створення проблемної ситуації.

Випрасували желіском маринарки, ногавиці, зварили в баняхах зуп і драглі з когута, застелили столи обрусом, а канапи красивими капами. Газдині завісили вікна ладними фіранками, насмажили на пательні пляцки з бульби.

Головне, дочекатися години, зробили фризтуру, насмарували писк, взули мешти на обцасах, одягли сукню з відкритими раменами і вельон з пацьорками!

Не звідай ня нич

Не миригуй ня!

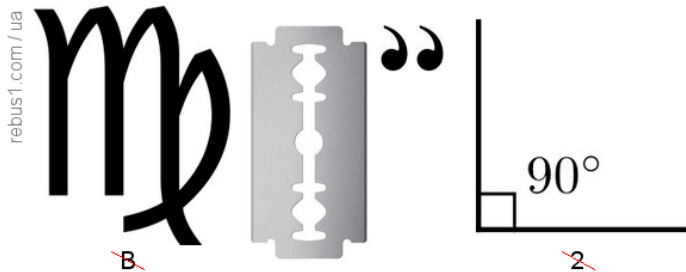
Добрий динь. Дякуву наперед же сте всі прийшли, хоть і не знаєте нашто вто вам треба. Айбо ми ся зобрали туй не просто так, а навто аби взнати шо нись за празник одмічає світ. Довго ся бабрати не будеме, бо ще маєме діло...

– Здивував вас текст? Чим саме?

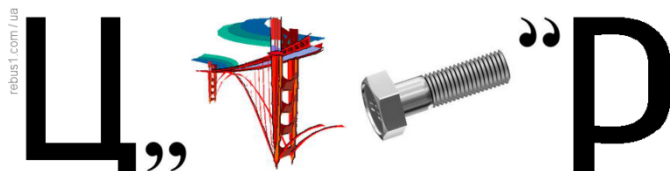
☐ **Інтерактивна вправа. Генерування ребусів**

<http://rebus1.com/ua/>

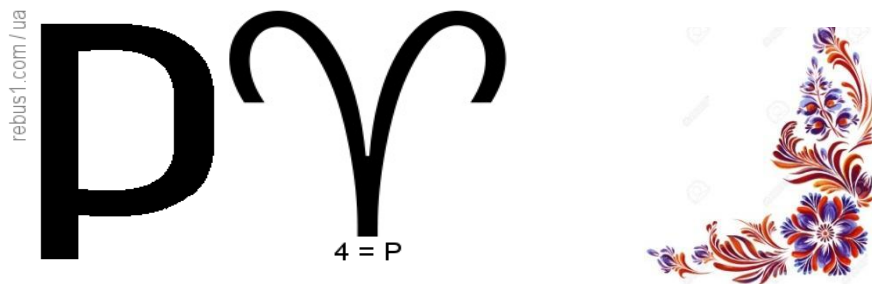
(Виконали здобувачі освіти творчої групи «Мальви» спеціальності Середня освіта (Трудове навчання та технології)).

діалект

цімбор (товариш)

ровер (велосипед)

Морелі, ровер, цім бор, маржина, мешти, кульчики, захцянка, кобеняк, клювак, ружжо, джінджик та йойлик. Чи відомі вам ці слова? Якщо ні, саме час вирушити з нами у лінгвістичну мандрівку «Що говорять про нас діалекти?»

Що таке *діалекти*, на які групи вони поділяються, поширені приклади діалектизмів та цікаві вправи на знання сучасних діалектів – все це чекає на вас у подорожі.

□ **Інтерактивна вправа «Асоціативний куш»:** тлумачення понять : «діалект», «наріччя», «говірка»

Авраменко О. «Чи потрібні нам діалекти?» (Перегляд відео)
<https://tsn.ua/video/video-novini/chi-potribni-nam-dialektizmi-vchi-mo-ukrayinsku.html>

**Перегляд уривку з кінофільму «Тіні забутих предків»
режисера С. Параджанова Екранізація однойменної повісті
Михайла Коцюбинського. (7.42хв.)**
<https://www.google.com/search?q=>

Мова належить до чинників, які творять нас як особистостей, формують своєрідну візитівку кожної людини. З раннього дитинства ми чуємо та всотуємо мову від батьків, від найближчого оточення. Як правило, це не літературна мова, а діалектна, регіональна. У цьому сенсі вона не лише засіб спілкування, а й певний ідентифікатор особистості, родини, роду, зрештою – малого чи великого етносу.

Діалектизми – це слова, фрази, граматичні форми або інші мовні ознаки, які характеризуються використанням на певній місцевості. Вони відображають особливості мовлення окремих регіонів, субкультур або етнічних груп. Діалектизми відрізняються специфічною вимовою звуків, вживанням спеціальних слів на позначення стандартних предметів побуту та використанням нових засобів словотворення.

«Діалектизми – це фундамент, на якому базується будь-яка мова. І українська мова постала саме на концентрації діалектів: південно-західного, південно-східного і північного. І сьогодні ми з діалектного виру повертаємо в лоно літературної мови ті слова, які є природними».

*Степаненко М.І., доктор філологічних наук,
професор, заслужений діяч науки і техніки України*

На думку мовознавця, діалектизми не варто порівнювати з суржиком. Оскільки «діалект – це природне явище, яке йде від лона нашого». Тоді як суржик – це мутоване явище, схрещування споріднених мов.

Науковці ділять мову на наріччя, наріччя – на говори, а говори – на говірки. Вважають, що в нас є три наріччя: північне (або поліське), південно-західне та південно-східне, а в їхніх межах – 15 говорів і багато всіляких говірок.

Літературна мова – це тільки невеличка частинка мови. Це лише крига на річці, а під кригою існує величезна ріка – зі своїми витокami, притоками, плесами, перекатами, фарватерами й підводними течіями. Якби не було річки, то не було б і криги – так само й діалект живить літературну мову, тому діалектом нехтувати не варто, а надто – зневажати його. Скільки цікавих речей про історію своєї мови можна довідатися завдяки діалектам! І які багаті синонімічні ряди виходять! Є літературне *лелека*, а є ще *чорногуз*, *боцюн*, *гайстер* і *бусол*, *бузьок* (ніжно називають *бусько*, *бузько*).

Дмитро Білоус «ЧУДЕСНІ БАРВИ»

*Читає здобувачка освіти II курсу спеціальності Середня освіта
(Трудове навчання та технології)*

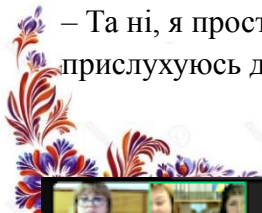
Які чудесні барви у нашій рідній мові,
які відтінки різні від Сейму аж по Сян!
У Києві говорять інакше, ніж у Львові, –
і чорногуз, і бусол, лелека і боцян...

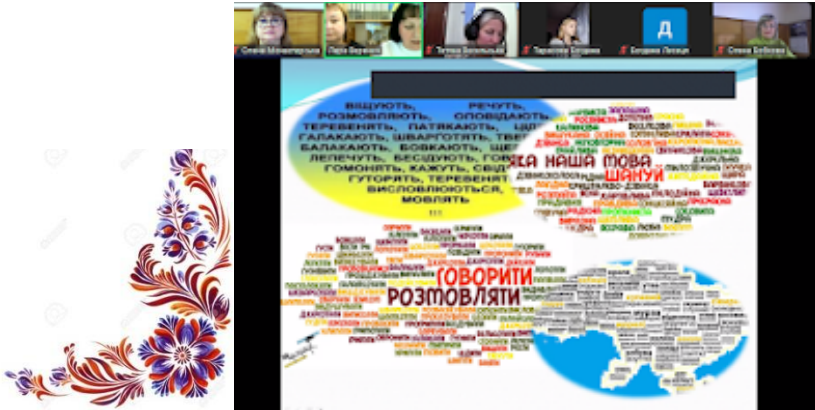
Так наче називаєш різновиди лелек ти,
а це лиш різні назви, синонімічний ряд.
А є ще риси мови, що звуться діалекти:
це говори місцеві на дещо інший лад.

На Київщині (в Літках) взуття зовуть обувка,
а огірок звичайний в Чернігові – гурок,
а кошик на Поліссі (в Іванкові) – кошувка,
і назви, і вимова різняться що не крок.

Раз якось на базарі професор із столиці
заговорив із дідом, що ягоди привіз:
– То, значить, на Поліссі виродили полуниці?
Я бачу, ви з-над Снові, із хутора Рогіз.

Дід витріщає очі – і як це може бути?
– То ви з Рогозу родом? Мо, інженер? Поет?
– Та ні, я просто знаю, як де говорять люди:
прислухаюсь до мови – і в цьому весь секрет.

Говорити зі співрозмовником однією мовою – ще не гарантія стовідсоткового розуміння. Як є безліч діалектів, наприклад, англійських, так і в різних регіонах України існують свої колоритні домішки. Місцеві жителі звикли вживати свої слівця в повсякденній мові, чим можуть дуже здивувати приїжджого, який впевнений, що говорить з ними тією ж мовою.

У широкому розумінні діалект – це різновид загальнонародної мови, її відгалуження, яким послуговується обмежена кількість людей, об'єднаних територіальною, професійною або соціальною спільністю. Відповідно, розрізняють соціальні діалекти (жаргони, сленги, аргі) й територіальні. І сьогодні ми ведемо мову саме про територіальні діалекти.

I. ТЕРИТОРІАЛЬНІ ДІАЛЕКТИ

ПІВНІЧНІ ДІАЛЕКТНІ СЛОВА

Північне або Поліське наріччя поширене на частині Чернігівської, Волинської, Рівненської та Житомирської областей. Воно має 3 діалекти: східнополіський, середньополіський та західнополіський. Усі вони мають кілька спільних ознак:

1. Додавання літери «г» до слів, що починаються на голосну: *Гандрій – Андрій, гоко – око, годин – один, гонуки – онуки.*
2. Вживання «о, у, и» замість «і»: *кунь – кінь, вечур – вечір, пид – під, вокно – вікно.*
3. Вживання «ве» замість «і»: *квет – кіт, поквет – покіт, макветра – макітра.*
4. Вживання «а» замість «о»: *вазить – возить, рабить – робить.*
5. Вживання «у» замість «о»: *курувай – коровай, кулишня – колишня, гулува – голова.*

10 незвичайних діалектних слів Північного наріччя:

- антобус – автобус;
- отово – ось це;
- ясниця – веселка;
- лесапет – велосипед;
- монятися – втрачати час;
- кузік – гудзик;
- гурок – огірок;
- бузько – лелека;
- цмоковине – болото.

Галицький говір, на думку істинних галичан, – це чиста українська мова з мінімальними вкрапленням польської, німецької та угорської. Хоча для людини, котра володіє тільки

літературною українською мовою, галицька мова здається майже іноземною. Адже іноземні слова, запозичені у сусідів, місцеве населення примудрилося переробити на свій, тільки йому зрозумілий, лад.

ПІВДЕННО-ЗАХІДНІ НАРІЧЧЯ

Південно-західні наріччя вживаються на всій території Західної України. Діалектизми поширені у Львівській, Тернопільській, Хмельницькій, Вінницькій, Івано-Франківській, Чернівецькій і Закарпатській областях. Серед основних особливостей південно-західного діалекту:

1. Вимова літери «и», наближеною до «е»: *техо* – *тихо*, *сило* – *село*.
2. Перехід «т» у «к»: *кісто* – *тісто*.
3. Відсутність подвоєння деяких приголосних: *житя* – *життя*, *бутя* – *буття*.
4. Оглушення дзвінких приголосних: *сат* – *сад*, *каск* – *казка*.
5. Закінчення іменників на «и»: *на земли* – *на землі*, *на кони* – *на коні*.
6. Використання енклітичних займенників: *дай ми* – *дай мені*.
7. Часте вживання частки «ся»: *я ся маю*, *я ся роблю*.

Приклади діалектизмів:

● кугут – півень;	кульчики – сережки;
● файний – гарний;	балта – сокира;
● біціглі – велосипед;	вуйко – дядько;
● дуркати – гримати;	жіван – злодій;
● крумплі – картопля;	леквар – повидло;

- маточка – хрещена мама; орсаг – місто;
- парадичка – помідор; рехлик – піджак;
- фіглі – жарти; цімбор – друг;
- чізма – чобіт; шіріньовка – парасолька;
- трафити – потрапити; писок – рот;
- набуксувати – мазати взуття кремом;
- заголовок – подушка; крисаня – капелюх

***Перегляд уривку з кінофільму «Камінний хрест»
режисера Л.Осики. Екранізація однойменної
новели Василя Стефаника. (55.22хв.)***

<https://www.google.com/search?q=>

ПІВДЕННО-СХІДНІ НАРІЧЧЯ

Більшість наших громадян розмовляють саме Південно-східним наріччям, адже воно дуже схоже на літературну українську мову. Проте, є кілька ознак, що відрізняють його від стандартної мови:

1. Використання «д, з» замість «дж, жз»: *ходю – ходжу, сидю – сижу.*
2. Скорочення дієслів: *зна – знаю, гука – гукаю, пита – питає.*
3. «Де» вживається замість «куди», «звідки», «який», «що».
4. Використання «х, хв» замість «ф»: *тухлі – туфлі, хвабрика – фабрика, бухвет – буфет.*
5. Фонема «е» та «и» не розрізняються: *нису – несу, виду – веду, жеве – живе.*
6. Запозичення із російської, болгарської, турецької та румунської мов.

Найвідоміші приклади південно-східних діалектизмів:

- комиш – очерет;
- тремпель – вішак;
- тормозок – їжа, яку беруть на роботу;
- сявка – хуліган;
- чинка – лезо;
- локон – плойка;
- лайба – велосипед;
- порожняк – нісенітниця;
- кіндейка – службове приміщення;
- ампулка – стрижень ручки.

Харків не має такого багатого діалекту, як, наприклад, Львів чи Одеса, але теж може здивувати невідомого візитера. Так, заряд з чорнилом для кулькової ручки тут називають не інакше як ампулки. Ну і місцева класика – «тремпель», плічки для одягу.

У лексиконі жителів першої столиці воно закріпилося ще в минулому столітті, а всьому виною назва фабрики, що належала пану Тремпелю. Щоб поширити товар в маси, він придумав маркетинговий хід і продавав одяг, розвішаний на плічках, де красувався фірмовий знак із назвою компанії.

Істинно харківським вважають і слово «сявка», яке вживають у значенні «хуліган», «шпана». За легендою, походить воно від назви банди малолітніх злочинців, які здійснювали набіги на фруктові сади, лідером якої вважався якийсь Сава.

Корінні одесити запевняють, що завдяки особливій манері розмови одесити в будь-якій точці земної кулі впізнають один одного буквально з півслова.

Дуже поширений в Одесі термін «каструльщик». Для будь-якого городянина зрозуміло, що мова йде про людину, котра займається приватним перевезенням. Досі брехунів в Одесі називають «фармазонами». Слово з'явилося в ХІХ столітті як спотворене «франк-масони» і було поширене серед простих людей як зневажливе і образливе. Зараз означає брехливу, підлу людину, котра намагається урвати куш обманним шляхом. Суто одеським вважається і дивне «хіміні кури», яке вживалося стосовно ділка, котрий пропонує сумнівну угоду або видає відбраковку за товар вищого Ґатунку. Покупець, котрий сумнівається, міг вимовити щось на кшталт: «Та це якісь хіміні кури!».

За легендою, на Олексіївському ринку в серці Молдаванки торгувала хитра рвачиха Хіма, яка могла заговорити зуби будь-кому, при цьому кидаючи на ваги з добірним м'ясом телячу кістку для ваги, підсовуючи дохлих курей або котятину замість кролятини. Зрештою її товар став ім'ям називним, а її прилавок люди почали обходити десятою дорогою. Ані хитрої торгівки Хіми, ані ринку, на якому вона промишляла, давно вже немає, але пам'ять про «хімініх курей» живе.

Перегляд відео «Чи знаєте ви полтавські діалекти»

<https://poltavawave.com.ua/p/bobka-raklo-ta-lopezdriki-chi-znaiete-vi-poltavski-dialektizmi-video-600582>

Повідомлення здобувачів освіти

- **Як називають «лелеку»? Бузьки** приносять дітей майже на всьому Заході України. Частина Волині, Рівненщини та Хмельниччини бачить у небі **боцюнів**. А невелика частина Хмельницької області та Вінниччина називають цих птахів **чорногузами**.

На перетині Острозького, Дубенського та Рівненського районів, а також в Центральній Україні казатимуть **велосипед** або **лісапед**. У Закарпатській області ровер перетворюється на **біціглі**. А на Буковині можна почути, як на цей засіб пересування кажуть **колесо**.

● **Як називають «деруни»?** Більша частина Заходу України вживає слово **деруни**. Частина Львівщини та Івано-Франківської області їсть **терті пляцки**. В Тернопільській області цю страву оригінально називають **тертюхи**. На північному сході Рівненщини, ближче до кордону з Білоруссю, труть картоплю на **бульбаники**. **Картопляники** та **картофляники** труть на Рівненщині, Івано-Франківщині та у Чернівецькій області. А на Закарпатті замість дерунів їдять **кийзлики, гугіль, гуглі, тарчаники, тертики, кремзелики, хремзелики**.

● Як кажуть на «картоплю»? На північній частині Рівненщини, Львівської області та Волині навесні садять **бульбу**. На Тернопільщині та Хмельниччині вирощують **бараболі** та **барабулі**. В Івано-Франківській області картоплю подекуди називають **мандебуркою**. На перетині Івано-Франківської, Тернопільської та Львівської областей смажать, варять **біб**. Запеченим **бандзом** ласують на межі Волинської та Рівненської областей. На Закарпатті садять **крумплю** та **ріпу**.

● На чому смажать картоплю на Заході України Здебільшого **бульбу** та **тертухи** на Заході України смажать на **пательні**. На Закарпатті це кухонне приладдя називають **палачінта** чи **палачінтош**. На межі Хмельницької та Чернівецької областей люди ставлять на вогонь **жаровню**. А на заході Тернопільської області місцеві жителі смажать **бараболю** на **ронделі**.

□ *Тестування «Цікаві діалекти»*

II. НІМЕЦЬКОМОВНІ ЛЕКСИЧНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ДІАЛЕКТАХ

Як і всі мови, українська багата на різноманітні діалекти і говори. Через те, що певний час ті чи інші території нашої країни входили до складу Австро-Угорської імперії, збереглося також кілька діалектних слів, які по сьогодні де-не-де вживаються (переважно в сільській місцевості).

Слово *fertig* (читається як «фертихь») з німецької перекладається як «готовий; зроблений». В такому ж сенсі воно вживається і в Україні, але вимовляється по інакшому – «фертик».

Die Bratpfanne (читається як «братпфане»). Німецьке слово *braten* означає «смажити», а *Pfanne* це сковорідка. Тобто,

сковорідка для смаження. В українському діалекті воно трішки змінилося і набуло звучання «бритванка». Його можна часто почути в селах на західній Україні.

Гуцульське слово «цъвек»(укр. цвях) зустрічаємо у баварському варіанті «zwack». Тобто, це слово пішло не з літературного варіанту німецької мови, а з південного діалекту.

Наступний діалект, який також вживається на західних теренах України «фляшка» ймовірно походить з німецького слова «die Flasche», яке означає «пляшка».

У бойківському говорі також часто мали німецьке походження, наприклад: гўнцвост (Hundsfoot, у діалекті – «негідник, мерзотник, пройдисвіт»), фра́єрочка (Freier «наречений», у діалекті – «дівчина»), фр́ойд(р)а (Freudenmädchen, у діалекті – «повія»), шáльма (Schelm, у діалекті – «бестія»), шва́гер (Schwager, у діалекті – «чоловік сестри») та ін.

Також у бойківському діалекті є германізми, які характеризують відносини між людьми, їхній побут, проведення вільного часу та домашню роботу: ва́ровати (wahren «зберігати, берегти, охороняти», у діалекті – «стерегти, пильнувати, оберігати»), вінчова́ти (wünschen, у діалекті – «вітати, бажати, складати побажання на свята), люга́ти (liugen «брехати» або lûgen «дивитися», у діалекті – «говорити правду в очі; ганьбити»), райзува́ти (reisen, у діалекті – «подорожувати»), шпанува́ти (spannen «натягувати; напружувати; підстерігати, чекати з нетерпінням», у діалекті – «натягувати; стежити»), шпарува́ти (sparen,

□ **Рефлексія. «Кольорова феєрія»**

(Учасники та гості оцінюють захід за допомогою смайликів чи яскравих предметів)

Наталка Янушевич «СУМ ЗА ДІАЛЕКТАМИ»

*Читає здобувачка освіти II курсу спеціальності Середня освіта
(Трудове навчання та технології)*

Креденц – по-сучасному «буфет»,
А тарелі – то великі блюда.
Хоч навколо все таке нове.
Кожен атом пам'яті це любить.

Той бамбетель завжди аж блищав,
Ті рамньона стільки знести вміли!
Ті плястерка хто б не нарізав,
Але все в руках тоді кипіло.

Не на річку йшли, а на ріку.
Не доріжку, а хідник попрати.
І «тононька» скажуть на тонку,
І не заміж йти, а віддаватись.

Не торти, а пляцки напекти,
Бо в селі за тиждень буде празник.
Все попритати і підмести,
Бо родина сі збирає разом.

І який би дзигар не навів,
Відстає, коли таке згадаю.
Ген родинний у моїй крові
Просто так нікуди не зникає.

Дечко, путню, розпаль, протвінь я наповню словом!
Й буду запікати разом єдну рідну мову!

□ *Інтерактивна вправа. Створення хмари тегів*
«Діалект», «Мова», «Традиції» <https://wordart.com/>

□ **Заклучне слово**

Якщо ми маємо бажання вберегти своє, вберегти себе як етнос, як мовну спільність із власними регіональними особливостями, то маємо берегти діалекти. Вони живі, яскраві, вони озиваються в серці. Записуйте своїх рідних, записуйте слова, фрази, передавайте своїм дітям – і тоді наша нація виживе.

□ Презентація ПІСЕННОЇ КОМПОЗИЦІЇ
«ДІАЛЕКТНИЙ ВСЕСВІТ», створеної за допомогою штучного
інтелекту SUNO (робота здобувачів спеціальності Середня
освіта (Технології) – учасників творчої групи «Мальви»)

https://drive.google.com/file/d/19g5IKDtnajBOyJtb_Jw3FJpAOXTmFwQ/view?usp=sharing

